

[PRINCIPIUS]

I. CRITÉRIOS PARA ORIENTAR A ORTOGRAFIA DA LÍNGUA DO VAL DE XÁLIMA.

Antonio Corredera Plaza, José Luis Martín Galindo e Eduardo Sanches Maragoto. Maiu 2015.

- Versión en castelán disponibl en: Antonio Corredera, José Luis Martín y Eduardo Sánchez, "Criterios para orientar la ortografía de la lengua del Valle del Xálima", Cartograffías del Portugués: Lengua, Literatura, Cultura y Didáctica en los Espacios Lusófonos. Actas del IV Congreso Internacional de la SEEPLU, 2016, pp. 116-132.
- Versión en xalimego disponibl en *Portal Galego da Língua* - *Pgl.gal* [<http://pgl.gal/wp-content/uploads/2015/08/Crit%C3%A9rios-para-orientar-a-ortografia-do-xalimego.pdf>]

- "A língua dos trés lugares do val de Xálima é conformá por um conjunto de trés "falas" que formam parte do sistema galegoportugués e devem sel solidárias com a tradiciõ gráfica do romance mais occidental da Península ibérica".

- "En nuestra opinión, cualquier política lingüística aplicada en el valle de Xálima debe pasar por una introducción del portugués en la enseñanza como lengua extranjera obligatoria. No proceder de esta forma sería desaprovechar la enorme primacía que los falantes tienen, en relación al resto de los extremeños, para aprender esta lengua con proyección internacional y significaría renunciar también al refuerzo lingüístico de las falas a través de la lengua del estado vecino, que cuenta con herramientas a las que sería injusto hacer renunciar a los habitantes del valle".

- Critérios normativos:

1. A solidariedai com o galaicoportugués, especialmente com o portugués moderno, oficial em oito países.
2. Reconnocimento da diversidai linguística dos trés lugares de val de Xálima.
3. A estremenhidai.

II. PROPOSTA DA ORTOGRAFÍA DE A FALA. ACANF (Asociación cultural A Nosa Fala).

Marzu 2017, versión en lagarteiru.

Versión de octubri de 2015 disponibl en *Anosafala.com*

[<http://www.anosafala.com/wp-content/uploads/2016/02/Proposta-da-ortograf%C3%A3-de-A-Fala.pdf>]

Principius:

- "A iducación in A Fala naturalmenti supón tamén a ixistencia da su forma iscrita. É pur isu que a Asociación Cultural A Nosa Fala istá traballandu u tema da ortografía. Das encuestás realizás entre os falantis resulta que a mayuría (84%) apoya a idea de que A Fala dibiría iscribisci cun unha norma propia que nun copii ni galegu ni portugués ni castellanu. Esti resultau nun é sorprendenti ya que a forma iscrita dunha lengua tamén reflexa a idintidai dus seis falantis i a ixhenti dus tres lugaris nun se idintifica ni cun u galegu ni cun u portugués. A siguiente proposta da ortografía respeta esta opinión mayuritaria, ya que a lengua perteneci a us seis falantis i solu elis tenin u dereitu de decidil cómu querin iscribila."

- "Da ixhenti, pur a ixhenti, pa a ixhenti":

- Fácil i intuitiva: u más simpli i intuitiva pusibl, ispecialmenti cunsiderandu que us colegius dus tres lugaris nun isinan a lengua materna.
- Respetu as tres variedais. A proposta respeta que ca un dus tres lugaris ten a su variedai vernácula i pur tanto a ixhenti ten u dereitu de ixpresalsi, tamén pur iscritu, in a su variedai

vernácula. U objetivu é unifical a transcripción de suníus, pa que se inscriban igual us que se prununcian igual (u mismu suníu = a mesma grafía). Sin embargu, u mismu tempu, se intenta que u resultau gráfico das tres variedais dé unha impresión de que se trata dunha lengua (A Fala), a peshal de inscribil de forma un poicu differenti algunas palabras.

- Respetu a tradición: ás ortografías que se han utilizau hasta agora, pur exemplu, u único periódico: *Anduriña*, a rutulación das callis, i iscritus de oitrus lingüistas i non lingüistas. Pur tantu toma in consideración que us falantis ya istán acustumbrados a certos símbolos que asocian cun os suníus que nun ixistin en castellanu.

III. EI TAMÉN QUERU ESCRIBIL NA NOSA FALA. Asociación Alén do Val, manuscrito inédito, 1993 (Actualización de Xosé-Henrique Costas González, setiembre 2015)

Unha norma ortográfica propia e unificada para as tres falas peruanas con tendencia á norma do galego por ser esta a lingua da nosa familia más próxima á nosa:

- 1.- Claridai e simplicidai, evitando lo que supone un sobreesforzo para a persoa que escribi.
- 2.- Reducción da variación e da disparidad heterográfica, o que non impide a conservación de cada pronunciación particular o local.
- 3.- Procura dun modelo escrito o más unificado posible pero que permita facilmente a lectura en cada una das tres falas concretas.
- 4.- Continuidad da tradición gráfica existente (*Foros de Castelo Rodrigo*, José López, Isabel López Lajás, Domingo Frades, Severino López...)
- 5.- Mantimento da identidad propia de cada una das tres falas dentro da familia del galego y del portugués.
- 6.- Flexibilidai, por respeito dialectal: *fel/fichel*, *cantaran/cantorin*, *comeu/comei*, *pedra/peira*, *canciões/canciós...* (flexibilidai total no léxico sempris e cuando non se trate de castelanismos).
- 7.- Sempris que sea posible, armonía con el galego y con el portugués, lenguas de la misma familia.

[GRAFÍAS]

I. CRITÉRIOS PARA ORIENTAR A ORTOGRAFIA DA LÍNGUA DO VAL DE XÁLIMA.

1. SIBILANTES

CONSOANTES	PALATAIS	ALVEOLARES
SONORAS	<i>Queijo</i> (derivado do leite)	<i>Presa</i> (<i>prisioneira</i>)
SORDAS	<i>Queixo</i> (verbo <i>queixar</i>)	<i>Pressa</i> (<i>urgência</i>)

2. VOCALISMU ÁTONU

2.1. Vocalismu final e medial: solución etimológica

...apesar de pronunciar */u/velha*, *c[u]nhoç[u]*, *m[i]nnin[u]* ou *leit[i]*, a escritura deve ser *ovelha*, *conhoço*, *menino* e *leite*.

Excepción: Em relación às vocais póstónicas, quando o escritor decida represental a queida do *d* intervocálico nas terminacións *ado/a(s)*, *edo/a(s)*, *ido/a(s)*, *odo/a(s)*, *udo/a(s)*, *ade(s)* e *ode(s)*, transformandose a vocal final em semivocal, deveremos representála como <-u> e como <-i>: *cautau*, *comiu*, *poi*.

2. 3. *Diptongus “ou”/ “oi”*

... aquelas palabras que conservem o *oi* devem preserválo quando escrivimos, pero as que o perderam em todas ou em algúna localidai, isto é, as que o montotongaram igual que em portugués, devem escrivíse com <ou>: *ou*, *vou/voi*, *estou/estoi*, etc.

3. ALTERNANCIAS “L”/“R”

- **Final de palabra:** <-r> ou <-l>: *adiel* ou *adier*, *cantal* ou *cantar*,
- **Interior de palabra:** <-r>, exceto naqueles casos (como *frol*) de lexicalizaciō evidente.

4. QUEIDA DA -D- INTERVOCÁLICA

Sem com isso pretendel condicional os usos que escolha cada falante, neste trabalho representaremos a queida do *d* nada mais nas desinências de particípio dos verbos (*au*, *á*, *iu*, *ia*) e na terminación *ai*.

5. OITRUS

5.1. Cultismos: Para o caso das palabras nō patrimoniais, cultismos de introduciō recente sem tradiciō de uso neste val, aplicaremos sempre que sea posible o critério 2.1). Isto abarca todos os termos que foi introduzindo o mercau nas últimas décadas, especialmente no campo tecnológico. Recomendamos que palabras como *chave de fendas* (“destornillador”) ou *computadol* (“ordenador”) seam introduzidas a partil do portugués.

5.2. Utilizaciō da ortografía portuguesa ali onde sea posible aplicála: ausēncia de *y* e de diérese sobre *ü* em palabras tradicionais; adopciō de *nh*, *lh* e *m* final; modelo para o uso de *h*, *g/j/x*, *z/c/ç*, *s/ss*.

5.3. Utilizaciō do til nasal:

- **Plural palabras -ón:** *Coraçōs*, forma que engloba as diferentes pronunciaciōs na fala: *cora[θo]s* e *cora[θõn]s*.
- **Nasal velar:** *ña*, *algña*, *nenhña*

II. PROPOSTA DA ORTOGRAFÍA DE A FALA.

1. SIBILANTIS

- In valverdeiru nun ixistin us fonemas /z, ʒ, ʃ/, pur u tantu us valverdeirus nun van a ushal tos grafías propostas i inscribirán conformi cun a su prununciación: *jovis*, *lonji*, *genti*, *ajudal*, *casa*, *mesa*, *camisa*, *coixa*, *queixu*, *hoixi*, etcétera.

- A sibilanti interdental /θ/ se inscribi igual que in castellanu «ci, ce, za, zo, zu»: *cial*, *zanahoria*, *caza*, *chozu*, *ceu*. Nas palabras in as que hai variación intre /θ/ i /d/ se utiliza «z», «ce», «ci» in valverdeiru: *zagal*, *zorra*, *onci*, *doci*, i «d» in mañiegu i lagarteiru: *dagal*, *dorra*, *ondi*, *dodi*.

- As demais sibilantis tenin as seguintis correspondencias:

- alveolar fricativa sorda / s / «S»: *nosa*, *misa*, *osu*, *asal*, ...
- alveolar fricativa sonora / z / «Ž» = «SH» = «S»: *casa* = *casha* = *casa*, *camiša* = *camisha* = *camisa*, *interesanti* = *intereshanti* = *interesanti*, *tesoiru* = *teshoiru* = *tesoiru*,

- prepatal fricativa sorda /ʃ/ «**X**»: *baixu, dixu, bruixa, caixa, ...*
- prepatal fricativa sonora /ʒ/ «**X̄**» = «**XH**» = «**X**»: *iħenti = ixhenti = ixenti, cereixa = cereixha = cereixa, iħovis = ixhovis = ixovis, viaixi = viaixhi = viaixi, ...*
- prepatal africada sonora /tʃ/ «**DX**»: *londxi, narandxa, grandxa, mondxa*. U fonema /tʃ/ dibiría in realidai cumbinal unha /d/ i unha /ʒ/, sin embargo, esta cumbinación mus levaría a unha rephantación cun tres letras «DXH»

2. VOCALISMU ÁTONU

A prunciación das vocais *i/e, o/u* varía cunsiderabrimeti in us tres lugaris. Conformi a us principius generais, in ca lugal se inscribi tal i cumu se pruncia. As formas que usha a mayuría dus falantis son as formas prifirías i recomendabilis. Así que us mañegus naturalmenti inscribirán u artículu ditirmina: *o portu, o ríu, o castelu*, mentras que us demais «*u*»: *u portu, u ríu, u castelu*. A variación afecta a mutas palabras: *iscibil - escribil, está - istá, en - in, oivil - uivil, con - cun*, etcétera. Tamén se aplica esta regla in causu dus diminutivos que cambian a vocal u u diptongu da arrei da palabra: *cerveza - cirviciña, ovu - uviňu, beixhu - bixhiňu, ...*

3. ALTERNANCIAS “L”/“R”

- **Final de palabra:** e prifiribl inscribil us infinitivus cun unha «-l» final, ya que se trata de formas que aparecen cun más frecuencia.
- **Interior de palabra / grupus consonánticus pr-, br-, cr-, gr- :** Igual que nu causu das vocais, ixisti bastante variación dus fonemas /l/ i /r/. Esta variación nun afecta a comprensión mutua i pur isu as dus formas son aceptabilis na iscritura: *plaza - praza, árbul(i) - ábul(i), pur - pul, igleshia - igheshia (iglesia in Sa Martín)*.

4. QUEIDA DA -D- INTERVOCÁLICA

In mutas palabras nun se pruncia a -d- intervocálica, i tampou se inscribi: *falau, chegau, acabá* (acabada), *mollá* (mojada), etcétera. In algunas palabras ixisti variación que dependi das palabras individuais i tamén de ca falanti. Se cumbina, ademais, cun a variación das vocais i dus diptongus i así poyin cuixistil más formas de algunas palabras. Pur exemplu: *necesidai - nicisidai - nicisiai, médicu - mecu - meicu, ...*

5. OITRUS RASGUS

5.1. Contracciós: Se poyin u non inscribil ixhuntas as contracciós da pripusición *de* + artículu ditirmina: *du / de u, dus / de us, da / de a, das / de as*; i tamén *de* + artículu inditirmina: *dun / de un, dus / de us, dunha / de unha, dunhas / de unhas*. Tamén se pirmiti variación cun as pripusiciós *in, a* + artículu ditirmina: *in a / na, in us /hus, a u /au, ...* in Sa Martín se cumbinan cun u artículu *o = a o / ao, a os / aos, ...*

As demais palabras se inscribin sempris separás: *de esti, de aquela, in aquella, inda agó, pur u, de uva*.

III. EI TAMÉN QUERU ESCRIBIL NA NOSA FALA.

1. SIBILANTIS

Valverdeiru	
<i>xovis, axudal, lonxi, coxu, enxami, hoixi</i>	Au igual que fai o castelán en Xerez, Méxicu, Texas, podemos escribil con X i pronuncial con J algunhas destas vocis, as oitras as pronunciamus con X, actualizandu a pronunciación según a lectura.
<i>nosu, usu, casa, fusu, preſenti , pisu</i>	
<i>mozu, praza, cincu, ceal dozi, trezi, cozel, coziña, rezal, vezis</i>	As palabras que en mañegu i lagarteiru se pronunciin con D i en valverdeiru, con Z, se van a escribil con Ž, se len igual con Z en valverdeiru pero mañegus i lagarteirus saberán que esi Ž se lé comu D.

Mañegu i lagarteiru	
<i>χovis, aχual, lonxi, coxu, enxami, hoxi</i>	O χ é o de χugal i o χ é o de xabón. Se indicaría que o grupu -nχ- se lé comu <i>londxi, mondxa</i> .
<i>nosu, ušu, caša, fušu, preſenti, pisu</i>	O š é o de caša e o s é o de nosa.
<i>mozu, praza, cincu, ceal doži, treži, cožel, cožiňa, režal,</i>	O ž é o de catorži e o z é o de praza. Así, de pasu, os falantis das tres variedais do val aprenderían a poñel o z en portugués en <i>vezes, cruzes, onze, doze</i> .

2. VOCALISMU ÁTONU

2.1. Vocais finais: dúas soluciós

- a) Etimolóxica i solidaria: este *home non ten fome porque non hai fogo no carro*.
 b) Oralizanti i tradicional: *esti homi non ten fomi porqui non hai fogu nu/no carru*.

2.2. Vocalismu átonu medial: manter sempris a arrei da familia da palabra.

2.3. Diptongus “OU”/“EI”: dúas soluciós

- a) Soluciós solidarias con o galegu i portugués, etimolóxica: escribil *cantou*, *chegou*, *poupa* o *cantóu*, *póupa* / *hei*, *cantarei*, *veiga* o *héi*, *cantaréi*, *véiga*...
- b) Solución autóctona foneticista de represental as monotongacións: *cantó*, *chegó*, *tope*, *popa* / *he*, *cantaré*, *vega*

3. ALTERNANCIAS “L”/”R”

- **Final de palabra:** etimolóxica (-r) ou -l nos infinitivus verbais: *cantal*, *laval*, *leval*, *escribil*, *durmil*, *comel*, *bebel*... así comu os substantivus, adxetivus i adverbios más habituais: *maiol*, *mellol*, *superiol*, *sabol*, *amol*, *adiel* etc., (plurais *maioris*, *melloris*, *saboris*, *amoris* etc.)
- **Interiol de palabra:** *corpu*, *esquerda*, *barcu*, *saltu*, *solta*

4. QUEIDA DA -D- INTERVOCÁLICA: similar á proposta I.